

Wien 1938 - förnedring som rit

Vad var "Anschluss"?

När Nazityskland "annekterar" Österrike i mars 1938 är det en mer komplicerad historia än man först kan tro. Ibland framställs det hela som en invasion av ett demokratiskt grannland, låt vara att en hel del österrikare sympatiserade med de tyska nazisterna och gärna gick upp i det nya "Stor-Tyskland". Men det politiska skeendet fram till "Anschluss" är sammansatt.

Precis som övriga Europa genomgick Österrike en serie ekonomiska kriser under sent tjugotal och tidigt trettital. Den republik som efter första världskrigets slut pusslats ihop ur spillrorna av det Österrikisk-ungerska imperiet var instabil. Under tidigt trettital skakades landet av ett antal kriser, kravaller och motsättningar som måste beskrivas som inbördeskrig, vilket når sin blodiga höjdpunkt i februari 1934, då det utbryter gatustrider mellan socialdemokratisk och kommunistisk milis å ena sidan och militär och halvmilitär milis å den andra, med hundratals dödsoffer till följd.

Men redan 1933 hade parlamentet upplösts och bara regeringspartiet CS, Christlichsoziale Partei, tilläts verka. CS utvecklades alltmer i fascistisk riktning, men vände sig mer mot Mussolinis Italien och Francos Spanien än mot Hitlers Tyskland. Det österrikiska nazistpartiet förbjöds efter 1934, liksom även det socialdemokratiska partiet. Efter mordet på Österrikes kansler Dollfuss 1934 sattes såväl ledande nazister som socialdemokrater i interneringsläger.

Våren 1938 ställde den tyska regeringen ett ultimatum till Österrikes kansler Schuschnigg: man skulle avskaffa förbudet mot det österrikiska nazistpartiet och låta dem ta plats i regeringen, annars hotade man med "militära aktioner". Österrike lydde. De österrikiska nazisterna verkade för att Österrike skulle bli en del av Tyskland, men Schuschniggs regering kände sin position hotad och utlyste en folkomröstning om Österrike borde ingå i Tyskland eller ej. Omröstningen skulle äga

rum den 13 mars, trots att Tyskland protesterade – Schuschnigg trodde att det fanns en chans att österrikarna skulle rösta nej.

Det får vi nu aldrig veta. Natten mellan den 11 och 12 gick den tyska armén över gränsen. Man mötte inget motstånd, utan välkomnades tvärtom av de österrikiska befälen. De ledande austro-fascistiska politikerna, som Schuschnigg, internerades och Österrike införlivades i Stortyskland under namn av "Ostmark". Reaktionerna var blandade: många såg invasionen som slutet på den austrofascistiska diktaturen, medan katolska kyrkan, som såg CS som "sitt parti", protesterade häftigt.

Antisemitismen i Österrike

Under åren före första världskriget skedde en relativt stor invandring av judiska flyktingar österifrån. De flesta judar bodde dock i storstäderna, de flesta i Wien, där det fanns ca 200 000 människor med judiskt påbrå. En mindre grupp tyska judar flydde till Österrike efter 1933.

Den tyska kampanjen mot den judiska befolkningen hade dock ett starkt fäste i österrikisk opinion, och en antisemitisk agitation hade vuxit sig allt starkare i landet sedan artonhundratalets slut. Wiens populära borgmästare Karl Lueger vann vid sekelskiftet många röster på antisemitiska utspel.

Under trettioåret tilltog angreppen på judar, inte minst i den akademiska miljön. Den tyska nazismen hade också sitt starkaste stöd bland yngre människor, och agitationen skyllde landets ekonomiska problem på "judarna". Det "austro-fascistiska" Christlichsoziale Partei hade inte infört några raslagar mot judar, vilket Tyskland gjorde 1935. Däremot hade CS diskuterat "kvotering" vid universiteten, för att hålla nere antalet judiska studenter.

Redan före "Anschluss" den 11-12 mars 1938 hade alltså tyska påtryckningar lett till att nazistpartiet tillåtits och nu ingick i regeringen. För många österrikiska nazister erbjöd detta en möjlighet att "komma ut". Och omedelbart efter invasionen inleddes regelrätta judeförföljelser, som stegrades alltmer fram till "Kristallnatten" i november. Förutom den sorts offentliga förnedringar som Gitta Sereny blev vittne till vandaliserades butiker, studenter utsattes för misshandel och mördades, allt efter samma mönster som tidigare tillämpats i Tyskland.

Vem var Gitta Sereny?

Gitta Sereny föddes 1921 i Wien av ungerska föräldrar, och hennes far dog när hon bara var två år gammal. Några månader före "Anschluss" i mars 1938 hade Serenys mor förlovat sig med den kände judiske ekonomen Ludwig von Mises, och familjen lämnade Österrike och flydde till Schweiz. Sereny var sedan bosatt i England fram till sin död, 14 juni 2012. Hon skrev på engelska och betraktades som en av efterkrigstidens främsta journalister och politiska essäister. Med grund i sina erfarenheter som anställd av FN under efterkrigstiden, då hon ägnade sig åt flyktinghjälp och främst arbetade med barn, har hon fördjupat sig i ondskans problem och blivit känd för sina inträngande men inte moraliserande porträtt av "onda" människor som kommendanten i Treblinka, Frans Stangl ("Vid avgrunden") såväl som Hitlers arkitekt Albert Speer ("Albert Speer och sanningen") och "barnamörderskan" Mary Bell ("Ohörda rop"). Serenys utgångspunkt var alltid djupt humanistisk, och hon hemföll aldrig till enkla idéer om att ondskan skulle vara "medfödd" eller "övernaturlig" – tvärtom har hon vikt sitt liv och skrivande åt att utforska dess mest vardagliga mekanismer.

I sin bok "Tyskt Trauma" berättar Gitta Sereny om ögonblicket då hon och skolkamraten Elfie, vars far själv var nazist, såg och ingrep i förnedringen av barnläkaren dr Berggrün och dennes fru, som i likhet med många andra judar tvingades skrubba trottoaren med tandborstar.

Samma kväll som "Anschluss" (natten mellan den 12 och 12/ 3 1938) vill Gittas skolkarmat Elfie att de ska mötas utomhus. Invasionen är i full gång och flickorna hör antisemitiska slagord ropas på håll: "Deutschland Erwache! Juden Verrecke!". Det är då Elfie berättar att hennes far är nazist. Den 14 ser Sereny, som nyss fyllt 15, Hitler hålla tal i centrala Wien. Det är dagen efter, den 15 mars, som Elfie och Gitta går på promenad genom det ockuperade Wien och ser följande:

"På Graben, en av Wiens vackraste gator, såg vi en grupp män i bruna uniformer med hakkorsarmband, som var omringade av en stor grupp wienbor, varav många skrattade. När vi kom närmare såg jag i klungans mitt ett dussintal medelålders människor, män och kvinnor, som låg på knäna och skurade stenläggningen med tandborstar. En av dem kände jag igen, det var Dr Berggrün, vår barnläkare, som hade räddat mitt liv när jag var fyra år gammal och hade fått difteri. Den natten glömmer jag aldrig: han hade gång på gång svept in mig i svala, blöta lakan, och när gryningen kom var det hans röst jag hörde som sade: "Sie wird leben" (hon kommer att överleva).

SPELAR ROLL

Dr Berggrün såg mig gå fram till en av de uniformerade männen, skakade på huvudet och mimade ett tyst "nej" medan han fortsatte att skrubba gatan med sin tandborste. Jag frågade de uniformerade vad de höll på med, var de tokiga?

"Hur vågar du!" skrek en av dem.

"Hur vågar *du*?" skrek jag tillbaka, och sade att en av de män han höll på att förnedra var en stor läkare som räddat många liv.

Elfie ropade där hon stod, strålände vacker och med en skolad röst ren som en klockas klang: "Är detta vad ni kallar för 'vår befrielse'?"

Det var egendomligt. Inom två minuter hade den skrattande och flinande massan upplösts, de brunklädda vakterna hade försvunnit, "gatsoparna" själva var borta. "Gör aldrig om det där", sade dr Berggrün strängt, medan hans lilla runda hustru stod bredvid honom och nickade ivrigt, med ett ansikte hopsjunket av förtvivlan och utmattning. "Det är livsfarligt". De blev båda gasade till döds i Sobibor 1943."

(The German Trauma, s 6, övers OL)

Böcker av Gitta Sereny

- The Case of Mary Bell: A Portrait of a Child Who Murdered (1972) Sv "**Fallet Mary Bell**" (1972),
- "Into That Darkness: from Mercy Killing to Mass Murder, a study of Franz Stangl, the commandant of Treblinka (1974) Sv "**Vid Avgrunden**" (1983)
- The Invisible Children: Child Prostitution in America, West Germany and Great Britain (1984)
- Albert Speer: His Battle with Truth (1995) Sv "**Albert Speer och sanningen**" (1995)
- Cries Unheard: The Story of Mary Bell (1998) Sv "**Ohörda rop**" (utvidgade utgåvan, 2000)
- The German Trauma: Experiences and Reflections, 1938-2001 (2001)
- Sv "**Tyskt trauma**" (2002)

